

Niet voor doetjes...

De problematiek van het meisjesboek binnen de jeugdliteratuur van de ex-DDR

door

Sofie DE JONCKHEERE

Toen op 10 november 1989 in Berlijn de muur viel, werd die dag een dag van nationale fierheid voor het Oostduitse volk dat, na jarenlang isolement, eindelijk weer de poorten naar de vrijheid zowel letterlijk als figuurlijk zag opengaan. Deze historische mijlpaal vormde meteen het beginpunt van een zoektocht naar de sporen van het literaire verleden van een staat die naar buiten toe zo stabiel leek en toch a.h.w. van de ene op de andere dag in de mist kon opgaan...

Tijdens deze zoektocht viel op dat bepaalde genres binnen het literaire polysysteem in DDR-tijden „omstreden” waren. Zo bijvoorbeeld binnen het polysysteem van de jeugdliteratuur het zogenaamde „meisjesboek”, een literaire genre dat zich zowel tot meisjes in de voorpuberteit (9 tot 11) als in de puberteit (tot zowat 16) richt¹. Nu de twee Duitslanden opnieuw verenigd zijn, lijkt het interessant na te gaan, met welk soort boeken DDR-meisjes generaties lang werden grootgebracht, welk vrouwenbeeld en welk soort socialisatieproces hen in de literatuur werden voorgeschoteld, welk(e) model(len) tot de ontwikkeling van de eigen identiteit werd(en) aangeboden...

De wortels van een literatuur, specifiek voor een jeugdige vrouwelijk publiek geschreven, liggen in de tweede helft van de 18e eeuw. Toen ontstond namelijk de kinder- en jeugdliteratuur als apart literair systeem naast en tegenover de literatuur voor volwassenen. Van meet af aan hield deze jeugdliteratuur een naar geslacht gedifferentieerd

1. Aangezien het zich niet onderscheidt van een overeenkomstig „jongensboek” is het niet eenvoudig het „meisjesboek” als genre eenduidig te definiëren. Ook in de literatuurwetenschap lopen de definities uiteen. Zo wordt het meisjesboek er vaak ook „bakvisboek” genoemd, hoewel dit enkel bedoeld is voor opgroeiende meisjes in de voorpuberteit. Onze werkdefinitie gaat terug op Malte Dahrendorf, die in zijn sociologische studie „Das Mädchenbuch und seine Leserin” (Beltz, Weinheim / Basel, 1970 / 1978) onderzoekt welke sociale rollenpatronen in literatuur voor meisjes, ongeacht hun leeftijd, meegegeven worden. Daarbij definieert Dahrendorf „meisjesboeken” als boeken die bij voorkeur door meisjes gelezen worden én zowel inhoudelijk als formeel onmiskenbaar op een vrouwelijk lezerspubliek mikken.

lezerspubliek voor ogen. Verscheidene factoren lagen hiervoor aan de basis.

Vooreerst waren er de socio-economische omstandigheden. Ten gevolge van de snelle industrialisering kwam het op het einde van de 18e eeuw tot een scherpe scheiding tussen de beroepssituatie enerzijds en de privé-sfeer anderzijds. Meteen wijzigde zich ook de traditionele familiestructuur. Zo maakte geleidelijk aan de „grote familie” (waar meer als twee generaties samenwonen), plaats voor het moderne kleine kerngezin (vader, moeder, kinderen). Daarbinnen tekende zich volgend rollenpatroon af: terwijl vader het geld binnenbracht en bijgevolg het openbare leven vertegenwoordigde, was zijn echtgenote verantwoordelijk voor het privé-terrein van de familiale intimiteit. Haar levenspatroon beperkte zich namelijk tot de zogenaamde 3 K's: kerk-keuken-kinderen. Anderzijds stelde men dat man en vrouw van nature uit verschillende eigenschappen hadden meegekregen, wat resulteerde in het ideologische paradigma van het mannelijke en het vrouwelijke „geslachtskarakter”. Als typisch mannelijk beschouwde men zin voor rationaliteit, activiteit, zakelijkheid, superioriteit en politiek engagement. Typisch vrouwelijk waren emotionaliteit, passiviteit, behulpzaamheid en familiaal engagement... eigenschappen waarmee de vrouw duidelijk tot het „zwakke geslacht” gereduceerd werd. Een positief gevolg van dit alles lag evenwel in de ontdekking van het kind en de jong-volwassene, zij het enkel binnen de gegoede burgerlijke kringen, aangezien in arbeidersmiddens kinderen tot ver in de 19e eeuw gedoemd bleven met de ouders mee te gaan werken, waardoor ze niet als kind, maar veeleer als kleine volwassenen werden beschouwd. In burgerlijke milieus echter onderscheidde zich, in tegenstelling tot vroeger, vanaf de tweede helft van de 18e eeuw het leefterrein van de kinderen en jongeren duidelijk van dat van de volwassenen. Bovendien beschikte de thuis blijvende burgervrouw dankzij de technische vooruitgang over meer vrije tijd waardoor ze ook ruimere aandacht aan haar kinderen kon besteden. Vanuit deze achtergronden schreef de Verlichtingspedagogie dan ook regels en normen voor waarnaar jongens en meisjes apart dienden te worden opgevoed. Op de daarmee gepaard gaande burgerlijke waardencanon (plichtsbewustzijn, zelfbeperking, altruïsme, Empfindsamkeit, deugdzaamheid enz.) speelde uiteraard ook de jeugdliteratuur, die vanaf haar ontstaan nauw samenhang met de pedagogie, graag in.

Een tweede factor die het ontstaan van een meisjesliteratuur in de hand heeft gewerkt is de Verlichtingsmentaliteit, met name het vooruitgangsgeloof en opvoedingsoptimisme, wat leidde tot het propageren van een sterk belerende literatuur die in vele gevallen ook door theologen en pedagogen werd geschreven. Onder invloed van de in Engeland uitgegeven tijdschriften, de Tatler en de Spectator, en de

eveneens aldaar gepubliceerde briefromans van Samuel Richardson (Pamela, Clarissa en Sir Grandison) zijn op die manier ook in het Duitstalige gebied verhalen ontstaan voor een jeugdig vrouwelijk publiek. Het grootste aandeel bekleedde hierbij de non-fiction-literatuur, zoals de raadgeversgeschriften van J.H. Campe („Väterlicher Rath für meine Tochter", 1794) en de zedenlessen van Johann Ewald („Die Kunst, ein gutes Mädchen, eine gute Gattin, Mutter und Hausfrau zu werden", 1778). Telkens weer wordt het jonge meisje er „aufgeklärt" d.w.z. op haar toekomstige rol als moeder, echtgenote en huisvrouw voorbereid: diverse huishoudelijke deugden zoals zorgzaamheid, hulpvaardigheid, onderdanigheid enz. staan hierbij hoog aangeschreven. Concurrerend met deze eerder didactische geschriften verscheen ook fictionele literatuur die veeleer een sentimenteel en vooral ontspannend karakter had. Dat de moraal er in een mooi kleedje werd gehuld, bewijzen Engelse en Franse voorbeelden van o.m. Sarah Fielding en Jeanne-Marie Leprince de Beaumont die model stonden voor o.a. Sophie von Laroche. Opvallend aan deze vroege meisjesboeken is de nadruk die wordt gelegd op het begrip „deugdzaamheid": het meisje resp. de jonge vrouw dient een onberispelijk leven te leiden, wat gereduceerd kan worden tot het kennen én toepassen van de gangbare gedragscodes². Aangezien deze deugdzaamheid zich vooral uitdrukt in de hierboven beschreven typisch vrouwelijke eigenschappen is duidelijk, hoe traditionele rollenpatronen reeds in deze vroege meisjesliteratuur geïdealiseerd en verheerlijkt werden³.

In de loop van de 19e eeuw steeg het aantal romans t.o.v. de didactisch-moraliserende geschriften. Bovendien ontstond o.i.v. de christelijk-idealiserende roman een tendens, de diepe religieuze vroomheid van het jonge meisje als dé belangrijkste eigenschap binnen het „vrouwelijke geslachtskarakter" te beschouwen. Dit is o.m. het geval in „Eugenia, oder das Leben des Glaubens und der Liebe. Ein Seelengemälde für die Gefühlvoller des weiblichen Geschlechts" (F.F. Wilmsen, 1820). Een andere tendens was die van de idyllisering zoals in de Biedermeierroman. Rosalie Kochs „Erzählungen und

2. Vaak wordt die deugdzaamheid in de verhalen zelf d.m.v. zwart-wit-tekening duidelijk gemaakt. Ofwel wordt het goede voorbeeld gesteld (in de zogenaamde Vorbildgeschichte, d.i. een verhaal waarin het bijzonder deugdzaam meisje beloond wordt) ofwel wordt een waarschuwing meegegeven (hetzij in de Warngeschichte, d.i. een verhaal waarin het meisje niet aan de burgerlijke fatsoensnormen voldoet en overeenkomstig gestraft wordt, hetzij in de Umkehrgeschichte waarin het meisje berouw toont en zich bekeert).

3. Tegelijk merken we een zekere „kitscherigheid" in deze verhalen, wat er toe leidde dat de meisjesliteratuur, net als de vrouwenroman tot het domein van de trivialiteit ging behoren, m.a.w. tot de periferie van het literaire polysysteem.

Novellen für die reifere weibliche Jugend" zijn daar een typisch voorbeeld van. In de tweede helft van de 19e eeuw kregen de romans een meer volks karakter. Alom bekend werden hier de vele Heidi-verhalen van Johanna Spyri waarin het leven op het platteland tegenover dat in de stad geplaatst wordt. Non-fiction-literatuur verscheen destijds, vooral in de vorm van tijdschriften. Veruit het bekendste was het „Töchteralbum" van Thekla von Gumpert, een compilatie van gedichtjes, raadseltjes, spelletjes, reisverslagen, essays over natuur-en aardrijkskunde én moraliserende (kostschool-)verhaaltjes.

Rond het midden van de 19e eeuw ontstond het zogenaamde „bakvisboek" waardoor de meisjesliteratuur als subgenre binnen de het jeugdliteraire polysysteem duidelijk een hoogtepunt bereikte. Hierbij gaat het om een soort van opvoedingsverhaal dat gegroeid is uit de omkeringsgeschiedenissen en Biedermeierverhalen. Hoofdfiguur is een meisje van 14, afkomstig uit de hogere burgerij of adel. Haar leven wordt geschetst, vanaf de puberteit tot de verloving. Meestal begint de handeling in een pensionaat, waar het hoofdpersonage zich ontpopt tot een koppig, tegendraads en onstandvastig meisje. Beetje bij beetje echter wordt haar willetje gebroken zodat ze uiteindelijk tot een deftig dametje evolueert dat aan alle sociale verwachtingspatronen voldoet. Als beloning „mag" het meisje zich verlossen met een kapitaalkrachtige partner: een bankier, een rijke professor, een officier... Het prototype van deze bakvisliteratuur vinden we terug in het werk van Clementine Helm: „Backfischens Leiden und Freuden" (1863); maar veruit het bekendste bakvisboek is ongetwijfeld „Der Trotzkopf. Eine Pensionsgeschichte für junge Mädchen" van Emmy von Rhoden (1885). Opvallend is dat het bakvismeisje er duidelijk geïnfantiliseerd, d.w.z. niet langer als jonge volwassene maar als kind beschouwd wordt. Het heeft m.a.w. het recht om kind te zijn met alle kenmerken daaraan verbonden. Anders uitgedrukt: voor het eerst geldt de „Trotzfase" als een voorbijgaand ontwikkelingspsychologisch probleem i.p.v. als een morele kwestie die dringend moet worden aangepakt. Wanneer het meisje zich aan de burgerlijke gedragscodes heeft aangepast, wijst dit erop dat ze het rijpingsproces heeft doorstaan. Anderzijds betekent deze infantilisering dat alle problemen die zich tijdens het aanpassingsproces stellen, meteen ook gereduceerd en geminimaliseerd worden tot „slechts" ontwikkelingsproblemen. Hoedanook, enerzijds slaagt het bakvisboek er in herkenning, zekerheid en vertrouwen (Affirmation, bevestiging van de norm) te schenken, met name aan lezers uit hogere kringen; anderzijds biedt het compensatie en Ersatz (Evasion, vlucht uit de realiteit) aan meisjes uit lagere standen. Maar precies deze „Wirkung" vormt dan ook h et punt van kritiek dat later, in de DDR, m.b.t. deze literatuur steeds weer zal worden aangehaald.

Wat de ontwikkeling van het genre in de 20e-eeuw betreft, stellen we vast dat in het kielzog van het stijfkopje-verhaal dat op zich alom gelezen werd, tal van nieuwe reeksen verschenen, die op dezelfde leest geschoeid waren en vooral de nadruk legden op het spontaan-kinderlijke en natuurlijk-liefelijke karakter van het jonge meisje⁴. Deze reeksen werden binnen de literatuurwetenschap meteen tot het domein van de triviaalliteratuur en aldus tot de periferie van het literaire polysysteem gerekend, aangezien ze clichés, stereotiepen, vooroordelen en idealen verkondigden die in de samenleving wijd verbreid waren én dat bovendien deden in een vorm die erop gericht was, de lezer emotioneel te bevredigen i.p.v. tot nadenken aan te zetten. In de periode rond de eerste wereldoorlog verschenen vooral boeken met een militaristisch en nationalistisch karakter terwijl in de periode van het nationaal-socialisme enkel het strijd-lustige of het moederlijk-opofferende meisjeskarakter werd toegelaten. Onmiddellijk na de tweede wereldoorlog kwamen in West-Duitsland heel wat heruitgaven van meisjesboeken uit de eerste helft van de eeuw op de markt. Daarnaast ontstonden uiteraard ook nieuwe boeken en reeksen, maar het valt op dat deze weinig vernieuwend waren: onder het mom van een oppervlakkige modernisering transponeerden ze het oude model in een nieuwe omgeving. Bestsellers werden „Freundinnen” van Hertha von Gehhardt (1948), „Das Mädchen Corry” van Helga Fürstenberg (1949) evenals de „Gisel und Ursel”-reeks van Margarete Haller, de „Bettina”-reeks van Hans Erich Seuberlich en de „Susanne Barden”-serie van Helen-Dore Boylsten. Ook in de jaren '50 en '60 zette zich deze lijn verder (enkele uitzonderingen buiten beschouwing gelaten) en het duurde tot het einde van de zestiger jaren alvorens in de context van de algemene protest-en reformbeweging, de opkomst van de vrouwenbeweging en onder invloed van Skandinavische (M. Gripe, M. Lündgren) en Slavische (J. Prochaska) voorbeelden een keerpunt in de ontwikkeling van het meisjesboek intrad⁵. Radicale veranderingen grepen plaats: voortaan verschenen geëmancipeerde meisjesboeken die heel wat taboes (zoals rollenconflicten, sexualiteit, familiestructuur enz.) bespreekbaar maakten. Inhoudelijk werd het meisjesboek aldus een stuk kritischer, opener en geëngageerder. Een belangrijk thema in dat verband was de beroepskeuze; niet langer werden uitsluitend vrijetijdsituaties weergegeven, ook de werk-

4. Voorbeelden zijn de „Nesthäkchen”-en „Professors Zwillinge”-reeks van Else Ury, „Goldköpfchen” van Margarete Haller, „Hummelchen” van Käthe Theuermeister, „Ulrike” van Marie-Louise Fischer, „Pucki” van Magda Trott enz.

5. Dat dit zo lang op zich liet wachten hangt samen met de invloed van de ontwikkelingspsychologie (Ch. Bühler, L. Weismanatel, E. Schliebe-Lippert) die het jonge meisje in een aparte wereld onderbracht, ver van elk sociaal rollenconflict.

omgeving speelde een rol. Vermeldenswaard is hier „Man kriegt nichts geschenkt” van Angelika Kutsch (1973), een werk waarvoor de auteur niet alleen n.a.v. het internationale jaar van de vrouw in 1975 een speciale prijs kreeg, maar eveneens de Deutsche Jugendbuchpreis in ontvangst mocht nemen. Terwijl we in de jaren '70 een sterke opkomst van de non-fiction-literatuur voor meisjes kunnen signaleren werd het meisjesboek in de jaren 80 en '90 vooral als onderdrukkingsmechanisme van de man beschouwd: conflicten zoals discriminatie, mishandeling enz. blijken daarbij nog steeds een maatschappelijk vraagstuk. Vandaar dat heel wat boeken vrij pessimistisch en eerder „anti-ontwikkelingsverhalen” zijn die willen aantonen hoe moeilijk het is voor de (jonge) vrouw zich van het juk van de man te bevrijden. Een voorbeeld is hier „Die blöde Kuh” van Dagmar Chidolue (1984) ...

Op Oostduitse bodem trad het keerpunt in de traditionele meisjesliteratuur een heel stuk vroeger in dan in West-Duitsland het geval was. Toen de DDR op 7 oktober 1949 als antwoord op het ontstaan van de BRD werd opgericht, ging men zich nl. van meetaf aan ook bezinnen over het soort literatuur dat men wenste te propageren. Zo kwam de discussie omtrent het meisjesboek al vrij vlug op gang. De cultuurhistorische achtergrond waartegen zich dit debat afspeelde, is die van de zogenaamde Aufbau-und Produktionsliteratur waarbij de ontwikkeling van de landbouw en industrie en de zich in deze omgeving profilerende „nieuwe” socialistische mens centraal staat⁶. Tegelijk werd met de moderne literatuur afgerekend: diverse avantgarde-bewegingen zoals het futurisme, kubisme en dadaïsme werden als „formalistisch” gebrandmerkt. Daartegenover werd resoluut de weg van het „socialistisch realisme” ingeslagen, d.w.z. van het weergeven van de werkelijkheid in haar evolutie naar een socialistische maatschappij. Vanuit deze achtergrond is het begrijpelijk dat de overheid ook de jeugd voor haar hervormingen wilde winnen. Eén van de middelen daartoe zag ze in de literatuur die voor deze generatie werd geschreven. Zo werd de DDR-kinder-en jeugdliteratuur begrepen als een belangrijk ideologisch instrument in dienst van de klassenstrijd. Anders gezegd: zij profileerde zich als gebruiksliteratuur met een directe maatschappelijke functie. Zij diende nl. dicht bij het werkelijke leven aan te leunen en moest de socialistische „Menschengemeinschaft” a.h.w. anticiperen. Dichter en cultuurminister Johannes R.

6. Toen op de tweede partijdag van de SED, in juli 1952, de „Aufbau des Sozialismus” geproclameerd werd, uitte zich dat op politiek vlak in het installeren van een marxistisch-leninistische Arbeiter-und Bauernstaat, op economisch in het uitbouwen van een planeconomie naar Stalinistisch model.

Becher stelde dat boeken niet alleen de literaire smaak van de jeugd bepalen, maar ook hun politieke oordeel en hun hele mens-zijn. Bijgevolg beschouwden de kinder-en jeugdboekenschrijvers zichzelf dan ook als sociaal-pedagogen, die in samenhang met de socialistische pedagogie als hoogste doel stelden de DDR-burger tot een „nieuwe mens” op te voeden⁷. Door het uitvaardigen van een aantal wettelijke verordeningen zoals het „Gesetz über die Teilnahme der Jugend am Aufbau der Deutsche Demokratische Republik und die Förderung der Jugend in Schule und Beruf, bei Sport und Erholung” uit 1950 probeerde de overheid de jeugd te mobiliseren. Schrijvers, bibliothecarissen, vertalers en pedagogen werden verzocht, de democratische opvoeding van de komende generatie via de literatuur te bevorderen. Opdat deze literatuur ook werkelijk zou functioneren, werden alle bibliotheken verplicht een afdeling voor kinder-en jeugdliteratuur op te richten. Tot slot werd op het belang van een goede samenwerking met de bestaande jeugdbewegingen gewezen: de Jungpioniere „Ernst Thälmann” voor kinderen van 2 tot 14, de Freie Deutsche Jugend voor jongeren tussen 13 en 18. Een ander belangrijk propagandamiddel lag in het regelmatig bekronen van toonaangevende literaire werken. Vanaf 1950 bijvoorbeeld werden jaarlijks prijzen uitgeschreven, n.a.v. een bepaald thema dat — hoe kan het anders — volledig kaderde binnen de officiële cultuurpolitiek⁸. Een van de belangrijkste bekroningen werd de Alex-Wedding-prijs die vanaf het einde van de jaren '60 jaarlijks ter gelegenheid van de internationale kinderdag op 1 juni werd uitgereikt⁹. Verder werden jeugdboeken in het lessenpakket van de Polytechnische Oberschule evenals in de lerarenopleiding en de curricula aan de universiteiten geïntegreerd. Kortom: binnen het literaire polysysteem werd de DDR-kinder-en jeugdliteratuur zeker niet naar de periferie verschoven, maar gold zij als een evenwaardige partner naast de volwassenenliteratuur. Zo werden in beide dezelfde maatschappelijk-ideologische thema's aangekaart en hetzelfde esthetische niveau vereist. Tussen de kinder-en jeugdliteratuur en de literatuur voor volwassenen bestond dan ook geen kwalitatieve grens, maar veeleer een dialektische wis-

7. In het Bildungsgesetz (Gesetz über das einheitliche sozialistische Bildungssystem der DDR) uit 1965 lezen we: „Das Ziel des einheitlichen sozialistischen Bildungssystems ist eine hohe Bildung des ganzen Volkes, die Bildung und Erziehung allseitig und harmonisch entwickelter sozialistischer Persönlichkeiten, die bewußt das gesellschaftliche Leben gestalten, die Natur verändern und ein erfülltes, glückliches, menschenwürdiges Leben führen”.

8. Zo luidde de opgave in 1950: „zur Schaffung einer neuen Jugend- und Kinderliteratur, die geeignet ist, die demokratische Erziehung zu fördern und der Jugend Kenntnisse in den Hauptfragen der modernen Naturwissenschaften und der Technik zu vermitteln”.

9. Alex Wedding (pseudoniem voor Grete Weiskopf) (1905-1966) was een van de belangrijkste schrijfsters van proletarisch-revolutionaire kinderboeken. Haar pseudoniem is een samensmelting van „Alexanderplatz” en „Roter Wedding”(Berlijns arbeiderskwartier).

selwerking. Vandaar dat literatuurwetenschappelijke discussies niet enkel op het vlak van de volwassenenliteratuur, maar ook op dat van de kinder-en jeugdliteratuur werden gevoerd. Het debat omtrent het meisjesboek is daar een voorbeeld van.

Concreet gaven de jaren '50 de proletarisch-revolutionaire werken uit de jaren '20 en de Exilwerke uit de jaren '30 en '40 als een vorm van „antifaschistisch-demokratische” literatuur het goede voorbeeld aan een jeugd die zich met volle overgave diende in te zetten in de klassenstrijd. Een best-seller werd Alex Weddings „Ede und Unku”, een kinderboek dat reeds in 1931 geschreven was, maar pas in 1954 op (Oost)duitse bodem kon verschijnen. Daarnaast ontwikkelde zich voor het eerst een eigen DDR-kinder-en jeugdliteratuur. Deze stond onder invloed van de boven geschetste Aufbau-und Produktionsliteratur en had tot doel de hervormingen in industrie en landbouw en de menselijke relaties aldaar weer te geven. Prototypisch werd hier „Tinko”, een kinderboek van Erwin Strittmatter (1954) dat de Nationalpreis für Kunst und Literatur kreeg, de hoogste erkenning van staatswege. Geprezen werd vooral de nauwe samenwerking tussen kinderen én volwassenen in het verhaal: hier lag immers een grondprincipe van de socialistische (kinder-en jeugd)literatuur, met name dat van de solidariteit tussen de verschillende generaties.

Vanaf het midden van de jaren '50 stellen we echter een voorkeur voor verhalen vast die zowel geografisch als historisch verderaf liggen. Deze ontwikkeling werd beïnvloed door de stroom van avonturenverhalen die vanuit het Westen de Oostduitse markt overspoelden. Vooral de Indianenverhalen van Karl May waren bijzonder in trek, maar werden vanwege een té oppervlakkige inhoud als „Schund-und Schmutzliteratur” naar de literaire periferie verwezen. Om aan de behoefte aan avontuur en spanning in jeugdboeken tegemoet te komen, lanceerde men dan daarentegen een aantal eigen reeksen („Das Neue Abenteuer”, „Spannend erzählt”, „Abenteuer rund um die Welt”) en werden klassieke avonturenverhalen van o.m. Schiller en Hoffmann opnieuw uitgegeven. Daarnaast publiceerden auteurs als Liselotte Welskopf-Heinrich en Anna Jürgens Indianenverhalen waarin niet alleen het exotische avontuur, maar ook een algemeen maatschappelijk-politieke boodschap centraal stonden.

Tot deze „Schund-und Schmutzliteratur” rekende men evenwel niet alleen de eerder tot een mannelijk publiek gerichte avonturenverhalen, maar ook de uit het Westen overgewaaide meisjesboeken à la Trotzkopf¹⁰. Terwijl men het genre altijd nogal stiefmoederlijk had behandeld, ervan uitgaande dat in een maatschappij waar meisjes én jongens samen werden opgevoed (coëducatie) geen behoefte aan een aparte meisjesliteratuur bestond, laaide de discussie omtrent het

10. Dat was eveneens het geval in de socialistische buurlanden Tsjecho-slowakije en Polen.

al dan niet gerechtvaardigd zijn van dit (triviale) genre aan het begin van de jaren '50 hoog op. Een belangrijk debat vond plaats in november 1953, op een uitgeversconferentie in Leipzig, waar vertegenwoordigers van het Zentralkomitee van de SED en het Amt für Literatur voor een eigen socialistische meisjesliteratuur pleitten. Maar ook in talrijke tijdschriften (Der Bibliothekar, Der Schriftsteller, Börsenblatt für den deutschen Buchhandel) werd een heftige polemiek gevoerd. Daarbij werd het burgerlijk-reactionaire Trotzkopf-model door iedereen afgewezen omdat het in dienst stond van de heersende klasse en elke revolutionaire gedachte (verandering van de bestaande sociale heerschappijstructuren) verhinderde. Daar deze literatuur volledig indruiste tegen de idee van een ideologisch strijdvaardige kinder-en jeugdliteratuur, werden in bibliotheken en boekhandels traditionele meisjesverhalen van dit soort uit de rekken verwijderd. Maar daarmee was de kous niet af, want wat was het alternatief? Ofwel ging men ervan uit dat een literatuur voor meisjes overbodig was, aangezien volgens het principe van de coëductie geslachtstypische en leeftijdsbepaalde verschillen in leesinteresses niet voorkomen. Dat was vooral het standpunt dat schrijvers innamen. Ofwel voldeed men aan de behoefte aan meisjesboeken, een behoefte die zich, zo beweerden vooral bibliothecarissen, duidelijk stelde, en ontwierp men een nieuwe, „moderne” meisjesliteratuur, aangepast aan de veranderde maatschappelijke context. Want, zo ging men ervan uit, het meisje resp. de vrouw had dan wel, in tegenstelling tot de Westduitse samenleving, maatschappelijk gezien dezelfde rechten als de man (o.m. door de wet „über den Mutter-und Kinderschutz und die Rechte der Frau” uit 1950), toch pakt ze problemen op een andere, nl. vrouwelijke manier aan. Meer nog: het meisjesboek kan én moet het opgroeiende meisje van haar verantwoordelijkheid binnen de maatschappij bewust maken: „*Und es gibt Mädchen, die besondere Mädchenbücher brauchen. Machen wir uns nichts vor: ihre Zahl ist außerordentlich hoch! In der Mehrzahl handelt es sich um politisch von uns noch gar nicht erfaßte Mädchen, ja um solche, die von reaktionären Eltern, von westlichen Einflüssen gegen uns eingenommen werden. Wenn wir diesen jungen Menschen Mädchenbücher in die Hand geben, die literarisch hochwertig und politisch richtig sind, kann diese Literatur die schädliche Einwirkung des reaktionären Elternhauses und der feindlichen Propaganda aus dem Westen weitgehend eindämmen oder gar völlig ausschalten*”¹¹. Rekening houdende met de wensen van de lezer moet het meisjesboek dus tot een politiek én literair hoogwaardig genre verheven worden dat in de

11. Wedding, A.: Der Schrei nach dem Mädchenbuch, 1954, p.166.

eerste plaats tot doel heeft de nog niet 100 % voor het socialisme gewonnen jonge vrouw van „de goede zaak” te overtuigen. Tegelijk wees de behoefte aan boeken voor meisjes uiteraard op een maatschappelijk-ideologisch probleem: er bleek nl. nood te zijn aan een diepgaande reflexie over het in de praktijk niet altijd en overal waar gemaakte gelijkheidsbeginsel van man en vrouw. Al was de elementaire voorwaarde voor emancipatie, nl. het uitoefenen van een beroep buitenshuis, voor de DDR-vrouw werkelijkheid geworden, toch bleef voor haar uiteindelijk door de dubbele belasting (werk én familie) weinig tijd tot zelfontplooiing (een andere voorwaarde tot volledige emancipatie) over.

Als gevolg van de geschetste discussie verschenen in de loop van de tweede helft van de jaren '50 een aantal nieuwe meisjesverhalen met een duidelijk politieke dimensie en met volgende vraagstelling: hoe redt het meisje zich met behulp van de gemeenschap als toekomstige moeder en echtgenote? Hoe redt het zich in deze jonge, pas opgerichte socialistische maatschappij? Vooral in die verhalen waar de hoofdfiguur zich als patriot voor het eigen volk inzet (bijvoorbeeld in de arbeidersbeweging), trad de politieke boodschap op de voorgrond. Dit is o.m. het geval in Ruth Werners „Ein ungewöhnliches Mädchen” (1958). Onder invloed van talrijke voorbeelden uit de Sowjetliteratuur („Das Mädchen Sima”, „Sternchen”, „Das Mädchen Ustja”...) verschenen verder historische verhalen als „Käte” (Eberhard Panitz, 1955), „Karlas große Reise” (Lilo Hardel, 1956) en „Christa” (Jurij Brezan, 1957). Formeel grepen deze meisjesboeken terug naar de structuur van traditionele meisjesverhalen, d.w.z. naar technieken die de identificatie van de lezer met het hoofdpersonage bevorderen (ik-vorm, suggestief vertellen enz.). Inhoudelijk waren ze onmiskenbaar vernieuwend, aangezien ze vanuit een socialistisch opvoedingsideaal waren geschreven. Zo treden geen brave, passieve en afwachtende vrouwelijke hoofdpersonages naar voor, maar meisjes met een grote mate aan zelfbewustzijn, met zin voor kritiek en initiatief. Bovendien wordt de jonge vrouw in de eerste plaats voorbereid op haar latere rol als werkneemster en niet zozeer op een familie-taak. Verder staan niet langer traditionele „droom”-beroepen als verpleegster, stewardess, mannequin enz. centraal, maar wel traditioneel mannelijke beroepen als ingenieur, technicus, bouwvakker. Opvallend is ook de sterke solidariteitsgedachte: het geluk van de enkeling is dialektisch verbonden met dat van het collectief. In het oog springt eveneens het ontbreken van elke verwijzing naar een generatieconflict: aangezien de puberteitscrisis volgens DDR-psychologen veel meer een maatschappelijk dan een ontwikkelingspsychologisch probleem is, is zij nl. typisch voor een kapitalistische maatschappij waar de jongere zich wil verzetten tegen het vijandelijke gezag van elke autoriteit.

In de eerste helft van de jaren '60 bleef een verdere discussie omtrent het genre voorlopig uit. Wel gingen hier en daar nog stemmen fel tekeer tegen het burgerlijke meisjesboek dat nog steeds in West-Duitsland verscheen. Een van de merkwaardigste uitingen in dat verband lezen we bij Günther Cwojdrak: „... *nicht zuletzt auch mit dieser Literatur wurde ein großer Teil der deutschen Jugend reif gemacht für zwei Weltkriege, die in 'Vaterländischer Verteidigungskrieg' gegen böse Nachbarn umgelogen wurden. Es ist kein Zufall, daß solche und ähnliche Bücher in Westdeutschland auch heute noch immer wieder neu aufgelegt werden, daß viele Bücher ähnlicher Art dort neuerscheinen*¹²”. In 1963 formuleerde Karl-Heinz Sylla enkele voorwaarden waaraan het DDR-meisjesboek moest voldoen: verbondenheid van het maatschappelijke en het persoonlijke, optimisme t.a.v. de sociale en juridische gelijkheid van de vrouw t.o.v. de man, maar ook: aandacht voor puberteitsproblemen zoals ontluikende liefdesgevoelens: „*Das sozialistische deutsche Mädchenbuch ist, obwohl es erst vor wenigen Jahren neu geschaffen wurde, bereits jetzt dem bürgerlich-reaktionären Mädchenbuch alter und neuer Prägung in allen wesentlichen Punkten überlegen, weil es die jungen Mädchen nicht von dem realen Leben ablenkt, sondern sie darauf vorbereitet, indem es Antwort auf die bedrängenden gesellschaftlichen und persönlichen Fragen des heranwachsenden Mädchens erteilt*”¹³. In 1967 verscherpte zich de discussie opnieuw, dit keer in de context van de zich ontwikkelende „Ankunftliteratur”, waarbij de held gesitueerd wordt in de werkomgeving waar hij of zij tot een volwaardig realistisch-socialistische persoonlijkheid uitgroeit. Het begrip „Ankunftliteratur” werd trouwens afgeleid van een adolescentenroman van Brigitte Reimann: „Ankunft im Alltag” (1961). Zoals voorheen stonden ook nu weer schrijvers en bibliothecarissen lijnrecht tegenover elkaar. Een belangrijk debat werd gevoerd tijdens de maartvergadering van de Arbeitsgemeinschaft Kinder- und Jugendbuch in Potsdam. Terwijl iedereen het er over eens was dat het burgerlijke meisjesboek binnen het emancipatieproces van de vrouw een retarderende rol had gespeeld, waren de meningen omtrent een alternatief verschillend. Men wees echter ook op de hardnekkige instandhouding van het begrip. Voorstanders beriepen zich opnieuw op ontwikkelingspsychologische factoren, waarbij het rijpingsproces bij het meisje vroeger als bij de jongen begint én bovendien met een grotere mate aan emotionaliteit, persoonlijke interesse en onevenwichtigheid gepaard gaat. Tegenstanders, onder wie hoofdzakelijk schrijvers, zagen het nut van een aparte literatuur voor meisjes niet in. Bovendien, zo

12. Cwojdrak, G.: Von Trotzkopf und Nesthäkchen, 1966, 200-201.

13. Sylla, K.-H.: Bemerkungen zum Mädchenbuch in beiden deutschen Staaten, 1963.

beweerden ze, was de vraag naar specifieke meisjeslectuur aanzienlijk gedaald: avonturen-en indianenverhalen, reis-en zakelijke literatuur werden volgens hen nl. niet langer enkel door jongens gelezen ... Als gevolg van de discussie werd sedert het einde van de jaren '60 het begrip „meisjesboek” nergens meer in de theoretische geschriften opgenomen. In plaats daarvan dienden alle kinder-en jeugdboeken zich tot beide geslachten te richten, ook al was de hoofdfiguur een jonge vrouw. Geschreven mochten enkel nog „*Bücher, in denen ein Mädchen die Hauptgestalt ist, in denen aber Struktur und Probleme des alten Backfischbuches überwunden sind. Aus dem an eine bestimmte ideologische Haltung gebundenen Mädchenbuch ist ein Buch für Mädchen und Jungen geworden, das außer der Hauptfigur mit ihren individuell geformten Eigenschaften keine spezifischen Merkmale besitzt, für das folglich vollinhaltlich alles das zutrifft, was für Literatur mit Gegenwartsthematik oder historischem Stoff zu sagen ist*”¹⁴. Vandaar dat men niet langer van „meisjes-”, maar veeleer van „probleemgerichte” boeken sprak, bedoeld voor een gemengd lezerspubliek.

Wat de jaren '70 en '80 betreft, is er van enige literatuurwetenschappelijke discussie geen spoor meer. Opvallend is ook de afwezigheid van een politiek debat omtrent het vrouwenvraagstuk. Na de achtste partijdag van 1971 waarop belangrijke sociaalpolitieke maatregelen waren getroffen die de dubbele belasting van de vrouw dienden te helpen afbouwen, beschouwde men de Frauenfrage als beëindigd d.w.z. opgelost. Vandaar ook het in 1973 stopzetten van het DDR-meisjesjaarboek „Die Zauberruhe”, een geïllustreerde kalender voor jonge vrouwen tussen 14 en 18, die sedert 1955 jaarlijks door Ilse Ploog werd uitgegeven en zowel verhalen, gedichten, anecdotes als reportages over school, sport en ontspanning bevatte. Het enige officieel als „meisjesboek” bestempelde werk dat in die jaren verscheen draagt de titel „Ich-dann eine Weile nichts. Ein Mädchenbuch für Jungen” (H.U. Lüdemann, 1976), het verhaal (in dialoogvorm) over Bärbel Fielow die haar moeder aan de nieuwe directeur van de school verliest. Daarnaast kunnen uit de laatste twee DDR-decennia tal van boeken worden opgesomd die niet alleen een vrouwelijke hoofdfiguur hebben, maar ook typisch vrouwelijke thema's (vriendschap, liefde, ontwikkelingsproblemen) behandelen en zich bijgevolg in de eerste plaats tot een vrouwelijk lezerspubliek richten. Prototypisch is hier de reeks „Neue Edition für junge Leute”, uitgegeven door het Verlag Neues Leben tussen 1966 en 1989. Binnen de uitgeverij zelf werd de Reihe als „meisjesboekenreeks” bestem-

14. Kuhnert, H., 1975, p.45.

peld, aangezien ze hoofdzakelijk door jonge meisjes tussen 12 en 17 gelezen werd. Binnen de literatuurwetenschap werd echter over deze ontwikkeling met geen woord gerept¹⁵.

Een studie van het DDR-meisjesboek kwam er weliswaar in 1970, maar was van de hand van Malte Dahrendorf die vanuit Westers standpunt een 27-tal verhalen analyseerde, verschenen tussen 1953 en 1969. Dahrendorf bracht hiermee de DDR-meisjesliteratuur van de jaren '50 en '60 in kaart en besloot dat deze evenzeer als het Westduitse model de lezer een schijnwereld voorspiegelde met het oog op politisering... In de DDR zelf leverde o.a. Heinz Kuhnert een belangrijke bijdrage m.b.t. de ontwikkeling van het genre. Als docent aan de Fachschule für Bibliothekare „Erich Weinert” in Leipzig stelde Kuhnert vast dat de discussie nog niet beëindigd was, en wees tegelijk op het feit dat het essentiële thema van de pubertaire liefde binnen de kinder-en jeugdliteratuur onvoldoende was uitgewerkt¹⁶. Inderdaad ontbrak tot in de zeventiger jaren een zekere openheid m.b.t. het weergeven van ontluikende liefdesgevoelens: meisjes moesten nl. nuchter en realistisch zijn en met beide voeten op de grond staan. Een programmatische titel in dat verband is „Die unromantische Annerose” van Karl Veken en Katharina Kammer (1964). Ook Gundula Bahro schreef een merkwaardig artikel waarin ze op de nog steeds niet complete integratie van de vrouw wees, vooral dan op sociaaleconomisch en sociaalpsychologisch vlak én bovendien betreunde dat in tegenstelling tot de marxistisch-leninistische sociologie (Chartschew, Golod) en de volwassen vrouwenliteratuur (Christa Wolf, Gerti Tetzner, Brigitte Reimann, Eberhard Panitz, Irmtraud Morgner) de kinder-en jeugdliteratuur de problematiek tot dan toe niet had aangesneden. Volgens haar moeten meisjesboeken zich dan ook hoofdzakelijk met de sociale rol van de vrouw in de samenleving bezighouden: „*Es werden Mädchenbücher benötigt, die bewußt an die aktuellen Widersprüche und Probleme der Frauenemanzipation in der Etappe des entwickelten Sozialismus anknüpfen und sie in ihrer spezifischen Ausprägung für die Kindheits- und Jugendphase behandeln*”¹⁷. Tot slot heeft ook Edith George de vraag naar meisjesliteratuur opnieuw gesteld in „Das spezielle Problem

15. Alleen al de titelstructuur van heel wat verhalen uit deze reeks doen vermoeden dat het hier om meisjesboeken gaat. Enkele voorbeelden: „Das Mädchen Trix und der Ochse Esau” (Jurij Brezan, 1959), „Zu wem gehst du, Andrea?” (Hans-Günter Krack, 1963), „Anka und der große Bär” (Hasso Grabner, 1969), „Sabine. Ein Liebesgeschichte” (Dieter Schubert, 1972), „Eva und die Tempelritter” (Christa Grasmeyer, 1975), „Das Regenmädchen” (Michael Meyer, 1978), „Nenni kündigt nicht” (Anneliese Probst, 1980), „Schwester Tina” (Rudi Benzien, 1982), „Zwei Mädchen an einem fremden Ort” (Margarete Neumann, 1988).

16. Kuhnert, H.: Zum Problem „Mädchenbuch”, 1975.

17. Bahro, G.: Brauchen wir eine spezielle Literatur für Mädchen?, 1976, p.163.

oder Sind Frauen andere Geräte?'¹⁸. Volgens George neemt de kinder-en jeugdliteratuur een ambivalente positie t.a.v. het vrouwen-vraagstuk in: aan de ene kant komt zij op voor een geëmancipeerd bestaan, aan de andere kant houdt ze krampachtig vast aan het traditionele rollenbeeld. Vanuit die vaststelling besluit George dat een specifieke literatuur voor meisjes absoluut noodzakelijk is: ze maakt het meisje er nl. van bewust dat het emancipatieproces nog lang niet voltooid is.

Vergelijken we tot slot de ontwikkeling van de meisjesliteratuur van de DDR met die in de BRD, dan stellen we vast dat het Oostduitse meisje veel vroeger afscheid nam van de haar traditioneel voorgeschreven rol, met name reeds rond het midden van de jaren '50. Vanaf dan profileerden zich „boekmeisjes” nl. als zelfbewust, kritisch, politiek actief en zowel technisch als natuurwetenschappelijk begaafd. Bovendien was hun belangrijkste leefterrein niet dat van de familiekring, maar wel de werkomgeving waardoor ze als gelijkwaardige partners t.o.v. hun mannelijke collega's werden beschouwd. Een eerste aarzelende stap in die richting werd in Westduitse meisjesboeken pas in het begin van de jaren '70 gezet ... Anderzijds kunnen we concluderen dat zowel het burgerlijke als het socialistische meisjesboek de lezers in zekere zin een schijnwereld voorspiegelt: het eerste door de stellen dat men enkel als echtgenote en moeder gelukkig wordt, het tweede door het meisje vast te pinnen op haar rol als buitenshuis werkende vrouw... In beide gevallen is echter geen ruimte voor een totale emancipatie, d.w.z. een volledige zelfontplooiing van de vrouw.

BIBLIOGRAFIE

- Bahro, G.: Brauchen wir eine spezielle Literatur für Mädchen?, in: Weimarer Beiträge, 22(1976)1, 159-164.
- Cwojdrak, G.: Von Trotzkopf und Nesthäkchen, in: Die Zaubertruhe, 1966, Band 2, 190-201.
- Dahrendorf, M.: Das Mädchenbuch und seine Leserin. Versuch über ein Kapitel „trivialer” Jugendlektüre. Mit einem Anhang über Mädchenbücher der DDR, Schriften zur Buchmarkt-Forschung 21, Hamburg, 1970 (1978).
- George, E.: Das spezielle Problem oder Sind Frauen andere Geräte?, in: Beiträge zur Kinder- und Jugendliteratur, 1980, 55, 20-36.
- Grenz, D.: Mädchenbuch, in: Grünewald, D. & Kaminski, W. (Hg.): Kinder- und Jugendmedien. Ein Handbuch für die Praxis, Beltz, Weinheim / Basel, 1984, 461-470.
- Kuhnert, H.: Zum Problem „Mädchenbuch”, in: Lehrbriefe für das Fachschulfernstudium, Leipzig, 1975, 39 u.f.
- Sylla, K.-H.: Bemerkungen zum Mädchenbuch in beiden deutschen Staaten, in: Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich-Schiller-Universität Jena, Gesellschafts- und sprachwissenschaftliche Reihe, 1963, 1, 71-78.
- Wedding, A.: Der Schrei nach dem Mädchenbuch, in: Neue deutsche Literatur, 2(1954)2, 164-167.

18. in: Beiträge zur Kinder- und Jugendliteratur, 1980, 55, 20-36.